

ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**Երիտասարդ լեզվաբաններ.
գիտական հոդվածների ժողովածու**

«Ասողիկ» հրատարակչություն

Երևան 2016

INSTITUTE OF LINGUISTICS OF NAS

Young Linguists
Collection of scientific papers

ИНСТИТУТ ЯЗЫКА ИМ. Р. АЧАРЯНА НАН РА

Молодые лингвисты
Сборник научных статей

ՀՏԴ 81

ԳՄԴ 81

Ե 859

Տպագրվում է
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան
լեզվի ինստիտուտի գիտական
խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ՝

բ.գ.թ. դոց. Վ. Կատվայան (նախագահ), բ.գ.դ. Ռ. Թոխմախյան,
բ.գ.դ., պրոֆ. Վ. Համբարձումյան, բ.գ.դ., պրոֆ. Գ. Խաչատրյան, բ.գ.դ.,
պրոֆ. Լ. Հովսեփյան, բ.գ.թ. Ն. Մարգարյան, բ.գ.թ. Ա. Գալստյան, բ.գ.թ. Տ.
Սիրունյան, բ.գ.թ. Ժ. Միքայելյան:

Երիտասարդ լեզվաբաններ.գիտական հոդվածների
Ե 859 ժողովածու.- Եր.: Ասողիկ, 2016.- 120 էջ:

ՀՏԴ 81

ԳՄԴ 81

ISBN 978-9939-50-336-3

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Բարայան Դիցանուշ , Հայերենագիտությունը Ֆրանսիայում քսաներորդ դարավերջին և քսանմեկերորդ դարասկզբին.....	6
Թոռչյան Լիլիթ , Դիտարկումներ անգլերենի նախդիր + գոյական կապակցության՝ ժամանակակից հայերենի համապատասխանությունների վերաբերյալ.....	15
Իորդանյան Վաղինակ , Ավետարանների լեզուն և ոճը.....	28
Խուդանյան Հարություն , Աղձնիքի տեղանունների առաջին հիշատակությունները Վանի թագավորության սեպագիր աղբյուրներում.....	37
Կարապետյան Սիրարփի , Գ + Գ կաղապարով կրկնավոր վերլուծական բաղադրությունները հայերենում և անգլերենում.....	47
Հակոբյան Ֆրիդա , Համաբարբառների համակարգչային մշակման խնդիրները.....	57
Համբարյան Լուսինե , Տարածանշությունը և կապերի դերը.....	64
Հարությունյան Քնար , Դարձվածքները Ե-ԺԱ դարերի հիշատակարաններում.....	72
Հովհաննիսյան Մերի , Նորաբանությունները Գուրգեն Խանջյանի ստեղծագործություններում.....	80
Մուրադյան Լուսինե , ՋԼՄ-ի լեզուն անաղարտ պահելու առաջարկ.....	91
Սարգսյան Լուիզա , Անվանակազմ բայերը գրաբարում.....	95
Սարգսյան Մերի , Գիտության այլ բնագավառներից փոխառված տերմինները Գ. Ջահուկյանի աշխատություններում.....	103
Սիմոնյան Սոնա , Ժամանակակից հայերենի և անգլերենի վերլուծական բայերի բնորոշումը և կառուցվածքային կաղապարները.....	110

**ՆՈՐԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳՈՒՐԳԵՆ ԽԱՆՁՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱ-
ԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Նորաբանություններն ամենևին էլ նոր ժամանակների երևույթ չեն: Իր «Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային շրջան» աշխատության մեջ նշելով, որ հնդեվրոպական լեզվի բառապաշարը տարբերակված է եղել ըստ գործառական-ոճական ոլորտների, և հիմնական գործառական ոլորտը եղել է առօրյա-խոսակցականը՝ Գ. Ջահուկյանը գրում է. «Սակայն, սրա հետ միասին, ինչպես ցույց են տալիս վերջերս կատարված հետազոտությունները, այդ լեզուն հանդես է եկել բանավոր խոսքի մեջ՝ սրան հատուկ պատկերավորությամբ, սիրված մակդիրներով, բանաստեղծական բնույթի (առանձնապես բարդ) բառերով, յուրահատուկ արտահայտություններով»⁹⁸: Կասկածից դուրս է, որ այդ պատկերավոր խոսքում որոշակի տեղ են ունեցել նորաբանությունները:

Մեր լեզվի զարգացման գրային շրջանի ամենահին հուշարձաններում քիչ չեն հեղինակային նորակազմությունները: Նոր բառեր կազմելու հայերենի գրեթե անսպառ հնարավորությունները առանձին կենսունակությամբ դրսևորվել են հայ հին ու նոր շրջանի գեղարվեստական գրականության մեջ: Գրիգոր Նարեկացու ժամանակներից մինչև մեր օրերը գրողների կողմից բազմաթիվ նոր բառեր են կազմվել: 20-րդ դարի 50-60-ական թվականներից սկսած՝ ռուս, ապա նաև հայ լեզվաբանության մեջ զգալի աշխատանք է կատարվել ինչպես նորաբանությունների փաստական նյութը երևան հանելու, այնպես էլ դրանք ուսումնասիրելու ուղղությամբ: «Նորակազմությունների ուսումնասիրության հարցը առաջնակարգ նշանակություն ունի»⁹⁹, – գրում է Լ. Եզեկյանը:

Լեզվաբանական գրականության մեջ միասնական կարծիք չկա հեղինակային նորակազմությունների ըմբռնման հարցում¹⁰⁰: Ըստ Օ. Ախմա-

⁹⁸Գ. Ջահուկյան, *Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային շրջան*, Ե., ԳԱԱ հրատ., 1987, էջ 157:

⁹⁹Լ. Եզեկյան, *Բաժնու ստեղծագործությունների լեզուն և ոճը*, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1975, էջ 97:

¹⁰⁰Յ. Хантцра, *Окказиональные исследования*, М., Изд. МГУ, 1972, с. 166, Թ. Ղարաբայան, *Դիպլոմատիկայի և պոստեդիպլոմատիկայի բառերը ժամանակակից հայերենի բառաստեղծման համակարգում*. – Լեզվի և ոճի հարցեր, N7, Ե., ԳԱԱ հրատ., 1983, էջ 213:

նովայի՝ հեղինակային նորակազմություններն այն բառերն են, որոնք քաղաքացիական իրավունք են ստանում համաժողովրդական լեզվում¹⁰¹: Այլ ուսումնասիրողների կարծիքով՝ դրանք բառեր են, որոնք «դեռևս չեն կայունացել լեզվում»¹⁰²:

Յուրաքանչյուր գրողի ստեղծագործության մեջ ոճական կարևոր նշանակություն ունեն նորակազմությունները: Անկախ նրանից, թե դրանք ինչ ճանապարհով են առաջացել, վկայում են արվեստագետի ինքնատիպության, երևակայության, խոսքը տպավորիչ դարձնելու արվեստին: Այդ բառերի առաջացման հիմնական պատճառ կարելի է համարել ոճական շարժառիթը: Նորաբանությունները հանդես են գալիս հասարակական կյանքում կատարված փոփոխությունների հետևանքով, ունեն անվանողական դեր, իսկ հեղինակային նորակազմությունները ստեղծվում են լեզվի ընձեռած հնարավորություններով և ունեն ոճական դեր:

Ժամանակակից գրական հայերենում հեղինակային նորակազմությունները ստեղծվում են լեզվում առկա բառերի ու արմատների օգտագործումով: Գուրգեն Խանջյանը վարպետորեն օգտվել է հայոց լեզվի բառակազմական հնարավորություններից՝ ստեղծելով բարդ և ածանցավոր շատ բառեր, որոնք համահունչ են վիպական բառապաշարին և խոսքին: Նկատելի տեղ են զբաղեցնում համադրական բարդությունները, հատկապես համադրման հիմունքով կազմված այնպիսի կապակցությունները, որոնք հանդես են գալիս երկու, երբեմն ավելի հասկացություններ արտահայտելու համար:

Բառաբարդումը հայերենի բառակազմական համակարգի ձևավորման արդյունավետ ու գործունե եղանակներից է: Ձևաբանական մոտեցմամբ բառաբարդումը կարելի է բնորոշել որպես երկու կամ ավելի հիմնական ձևայինների միավորում արդեն շրջանառվող կամ նոր իմաստի մեջ: Երկու դեպքում էլ ստեղծվում են լեզվական միավորներ՝ բառեր, սակայն մի դեպքում այն նոր ձևի մեջ նոր հասկացություն չի արտահայտում, մյուս դեպքում երկուսն էլ առկա են: «Բառաբարդությունները ստեղծվում են ոչ միայն նոր հասկացություններ արտահայտելու պահանջով, այլև երկու կամ ավելի իմաստներ մեկ բառով արտահայտելու անհրաժեշտությամբ, որ հաղորդակցման առավել տնտեսված և արտահայտիչ միջոց է»¹⁰³:

¹⁰¹ **Օ. Ախманова**, *Словарь лингвистических терминов*, М., УРСС, 1969, с. 262.

¹⁰² **А. Смирницкий**, *Объективность существования языка*, М., Изд. МГУ, 1954, с. 17-18.

¹⁰³ *Ժամանակակից հայոց լեզու*, հ. 1, Ե., ԳԱԱ հրատ., 1979, էջ 251:

Արձակագրի ստեղծած նոր բառերը հիմնականում համապատասխանում են մեր լեզվի կենսունակ կաղապարներին և ունեն գեղարվեստական արժեք: Բանաստեղծական խոսքում ածական + գոյական, գոյական + ածական, գոյական + բայահիմք կաղապարներով կերտված բարդությունները առավելապես մակդիրային կիրառություն ունեցող ածականներ են:

Բարդությունների մեջ իշխողը երկարմատներն են, որոնք լինում են՝ գոյականի խոսքիմասային արժեքով բաղադրություններ և ածականի խոսքիմասային արժեքով բաղադրություններ և այլն: Սրանք կազմվում են Ա-հ-Ա կամ Ա-Ա կաղապարներով, իսկ բաղադրիչները, լինում են գոյական, բայց կարող են ունենալ նաև խոսքիմասային տարբեր արժեքներ:

Հեղինակային նորակազմությունների տիպերի մեջ լայնորեն կիրառվում են գոյականի ու ածականի խոսքիմասային արժեքով երկարմատ բարդությունները: Գոյական-գոյական՝ խոսքիմասային նույնական արժեքով բարդությունները (Գ. Ջահուկյանի բնորոշմամբ՝ համագործառական կամ համակաղապարային) բարդություններն ունեն խոսքիմասային նույն արժեքը, ինչ բարդության հիմքային, այսինքն՝ վերջին բաղադրիչը: Հարկ է նշել, որ գոյականի խոսքիմասային արժեքով համակաղապարային կազմություններն իրենց մասնակաղապարներով զգալիորեն գերակշռում են փոխկաղապարայիններին: Գոյականի արժեքով գոյական + գոյական մասնակաղապարով բարդություններն առավելապես կազմվում են հատկացուցիչ -հատկացյալ, երբեմն նաև որոշիչ-որոշյալ հարաբերությամբ: Այդ կազմությունները գերազանցապես երկբաղադրիչ են, եռաբաղադրիչ կազմությունները սակավադեպ են: Ածականի խոսքիմասային արժեքով երկարմատ բարդությունները կազմվում են խոսքիմասային տարբեր արժեք ունեցող բաղադրիչներից՝ գոյական-գոյական, գոյական-բայարմատ, գոյական-ածական, գոյական-մակբայ և այլն: Տարբեր խոսքի մասեր զուգորդվելով՝ կազմում են նոր բարդ բառ՝ գոյականի, ածականի խոսքիմասային արժեքով: Դիտարկենք նշված կաղապարներով կազմված հեղինակային նորակազմությունների օրինակներ.

ԹԵԼԱՓՈՒՆՁ (գոյական) – թել + փունջ (գոյական + գոյական կաղապար)՝ «...*Կեղտոտ մուտքերով գրպանները՝ հեռացվել - կախկախվել, գույգ դեղին կոճակները լիտիկ որովայնը պրկած՝ ձիգ կոճկված էին, երրորդ կոճակի բացակայությունը շեշտում էր ցցված նոսր թելափունջը,*

երկնագույն վերնաշապիկի կրծքամասում յուղաբծեր էին առանձնանում, սրան հակառակ՝ մուգ կանաչ փողկապը մաքուր էր, մետաղյա ամրակով վերնաշապիկին գամված ...» («Ենոքի աչքը», 6)¹⁰⁴:

ԼՈՒՄՆԱՇԵՐԸ (գոյական) – լույս + ին + ա + շեղբ (գոյական +ա-ծանց + հոդակապ + գոյական)՝ «Մետրոյում թունելախտրշով մոտեցող լուսնաշեղբը դեռ հեռվից նկատած, իբր խուճապահար, սկսում էր անհարկի հրվշտել մարդկանց, իսկ վագոնում բազմության մեջ այնպես էր հարմարվում, որ բռնակներից բռնվելու կարիք չլինի և անդադար կեղծ հորանջում էր՝ ուղևորների դեմքին փչելով սխտորահոտը» («Նամակներ ընթացից», 8):

ԱՂԲԱՆՁՐԵՎ (գոյական) – աղբ + անձրև (գոյական +գոյական)՝ «Բարեբախտաբար, կոշտ առարկաներ չկային այդ **աղբանձրևի** մեջ» («Հիվանդանոց», 53):

ՀԻՄՆԱԹՈՒՄԲ (գոյական) – հիմ(ն) + ա + թումբ (գոյական + հոդակապ + գոյական)՝ «Նախկին գործարանի սրահներում հաստոցներ չկային, նրանց երբեմնի ներկայությունը հուշում էին թափուր մնացած բետոնե **հիմնաթմբերը**՝ ցցված երկաթաձողերով» («Ենոքի աչքը», 127-128):

ԱՄՊԱՇԵՐՏ (գոյական) – ամպ + ա + շերտ (գոյական + հոդակապ + գոյական)՝ «Ուզում էի ասել՝ երկնքից, բայց համատարած գորշ **ամպաշերտն** այնքան ցածր է կախված, որ երկնքի մասին հիշատակումն անհեթեթ թվաց» («Հիվանդանոց», 194):

ԼՈՐՁԱՍՈՒՅՁ, ԼՈՐՁԱՎՅԱՅ – (աձական)- լորձ + ա+ սույգ, լորձ + ա+ կյաց (գոյական + հոդակապ + բայարմատ), լորձ + արյուն (գոյական+գոյական)՝ «Մակայն ինչեր են սպասում քեզ այնտեղ, ինչ լորձառատ գիշերներ, լորձամած առավոտներ, և դու՝ **լորձասույգ, լորձակյաց**, երջանիկ ու պարարտացնող, ինչպես մի սունկ, որ հպարտ է իրենով, **լորձարյուն** խեղճիկ, որին կթվա, թե խեղճիկ չէ այլևս» («Նամակներ ընթացից», 267):

ԼԻԵՐԱԽ (մակբայական կիրառությամբ է հանդես գալիս) –լի +ե-րախ (աձական +գոյական կադապար)՝ «...Յեխով-արյունով սվաղված աչքերը շողոռոջալով թիրախ էին փնտրում, վերջապես շարժվեց, խաբս տվեց-շեղեց գամփռի ուշադրությունը, ինքը մյուս կողմից նետվեց ու **լիերախ**

¹⁰⁴Գ. Խանջյան, *Ենոքի աչքը*, Ե., 2012, *Հիվանդանոց*, Ե., «Անտարես», 2012 և *Նամակներ ընթացից*, Ե., «Ապոլլոն», 2009: Հետագա շարադրանքում մեջբերումներից հետո նշվում է համապատասխան էջը:

հասիռեց նրա ականջը» («Շնորհի աչքը», 26):

Հեղինակային որոշ բառերի համար բնորոշ է նաև հետևյալ առանձնահատկությունը: Հայտնի է, որ իսկական բարդության բաղադրիչներից առաջինն է լրացնում երկրորդի իմաստը, և, բնականաբար, լրացնող բաղադրիչը պետք է հանդես գա բարդության առաջին եզրում (անկախ նրանից, թե բարդությունը որոշիչ-որոշյալի, հատկացուցիչ-հատկացյալի, թե շարահյուսական այլ հարաբերություն է արտահայտում), սակայն մի շարք նորակազմ բարդություններում ստացվում է այնպես, որ ոչ թե որոշիչն է գտնվում բարդության առաջին եզրում, այլ որոշյալը, ինչպես՝

ԺԱՆԻՔԱԲԱՅ – «Գոռը մացառների մեջ փայտ կամ երկաթաձող փնտրեց՝ աչքի պռոշով հետևելով **ժանիքաբաց** երախների անցուղարձին, ամենից մոտիկ եկածը կախկուրծք էգ էր» («Շնորհի աչքը», 126):

ԼՈՐՁԱՌՍՍ – «Սակայն ինչեր են սպասում քեզ այնտեղ, ինչ **լորձառատ** գիշերներ, լորձամած առավոտներ, և դու՝ լորձասույգ, լորձակյաց, երջանիկ ու պարարտացնող, ինչպես մի սունկ, որ հպարտ է իրենով, լորձարյուն խեղճիկ, որին կթվա, թե խեղճիկ չէ այլևս» («Նամակներ ընթացից», 267):

Լայն կիրառություն ունեն նաև գոյական կամ ածական խոսքիմասային արժեք ունեցող այն բարդությունները, որոնց երկրորդ բաղադրիչը բայահիմք է: Ածականի խոսքիմասային արժեքով այս մասնակաղապարի նորակազմ ձևերում հաճախադեպ են երկբաղադրիչ հոդակապավոր իսկական բարդությունները, որտեղ բայ լրացյալի դերով հիմնականում հանդես է գալիս բայարմատ կամ բայահիմք և բայիմաստից կախված՝ դրսևորում խնդրային (համարժեք բառակապակցության մեջ՝ առավելապես ենթակայական դերբայով) ու պարագայական հարաբերություններ, ինչպես օրինակ՝ **լորձածածկ =լորձով ծածկված, թթվավաճառ =թթու վաճառող, կշռույթավրեպ = կշռույթից վրիպող** և այլն: Դիտարկենք այլ օրինակներ.

ԼՈՐՁԱԾԱԾԿ, ԼՈՐՁԱՎՎԱ (ածական) – լորձ + ա + ծածկ, լորձ + ա + լվա (գոյական + հոդակապ + բայահիմք)՝ «*Լորձացող ծառեր, լորձածածկ փողոցներ, լորձոտ ագռավներ, լորձալվա շուն, լորձամած ձի...*» («Հիվանդանոց», 41):

ԿՇՌՈՒՅՑՍԱՎՐԵՊ (ածական՝ մակբայական կիրառությամբ) –կշիռ + ույթ + ա + վրեպ (գոյական +աձանց +հոդակապ + բայահիմք)՝ «*Այդպես երկար պառկած մնաց ջրում, էլի կմնար, սակայն սիրտն սկսեց ուժգին բաբախել, առժամանակ էլ՝ կշռույթավրեպ թպրտալ*» («Հիվանդանոց», 45):

ԹԹՎԱՎԱՃԱՌ (գոյական) – թթու +ա + վաճառ (գոյական + հոդակապ + բայարմատ)՝ «Մալական **թթվավաճառների** հետ ռուսերեն խոսեց, վրացական հաց թխողի հետ՝ վրացերեն, ձկնավաճառի հետ՝ Քյավառի բարբառով, հոնի օղին համտեսեց՝ ասեց շատ է թունդ, տնաշեն, թուլացրու» («Ենոքի աչքը», 72):

ԶԳԱՅԱԶԳԱՑ (մակբայ) – զգա+(յ)+զգաց (բայահիմք + հոդակապ + բայահիմք)՝ «Նրա կոնքն այլևս **զգայազգաց** չէր շարժվում, այլ՝ հուժկու, թափով՝ ետ-առաջ, ձախ-աջ, ճչում, գոռում, նույնիսկ հայհոյում էր անհասկանալի՝ ասես ինչ-որ մեռած լեզվի հարություն տված» («Ենոքի աչքը», 38-39):

Անհատական նորակազմությունների ձևաբանական կողմը բավականին բազմազան է: Դրանք հանդես են գալիս տարբեր խոսքիմասային արժեքներով, սակայն այդ խոսքի մասերին պատկանող բառերը քանակական ու արտահայտչական առումով հավասարաչափ կիրառություն չունեն: Ինչպես գործածական հաճախականությամբ, այնպես էլ իրենց արտահայտչականությամբ գեղարվեստական խոսքում մեծ արժեք ունեն ածականները: Եվ դա ինքնըստինքյան հասկանալի է, եթե նկատի ունենանք, որ գեղարվեստական խոսքում ածականները, հատկապես որպես մակդիր գործածվելիս, անփոխարինելի միջոց են առարկաներն ու երևույթները ինքնատիպ կերպով բնորոշելու համար խոսքի գեղարվեստական արժեքը բարձրացնելու իմաստով:

Լեզվական նորաբանությունների կառուցվածքային տիպերի մեջ հանդիպում ենք նաև ածանցավոր կազմությունների, բայց ածանցումը որպես բառակազմության եղանակ, բնորոշ չէ հեղինակային նորակազմություններին և այնքան գործուն դեր չունի բառակազմության մեջ, որքան բարդությունը: Անկախ վիճակագրական այս տվյալներից՝ ասենք, որ ածանցավոր բառերի մեջ կան և՛ նախաձանցավոր, և՛ վերջաձանցավոր կազմություններ: Գործածական հաճախականությամբ կենսունակություն են դրսևորում -անք, -ում, իկ, -յա, ան-, գեր- ածանցներով կազմված նորաբանությունները: Ածանցման հիմնակաղապարն իրենից ներկայացնում է մեկ հիմնական և մեկ երկրորդական ձևային՝ ածանցի բաղադրություն, իսկ ըստ հիմնական ձևային նկատմամբ գրաված դիրքի՝ ածանցման կաղապարները բաժանվում են նախաձանցավորների և վերջաձանցավորների:

Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ ժամանակակից հայերենում ածանցման վերջաձանցավոր կաղապարները զգալիորեն գերակշռում են նա-

խածանցավորներին, սակայն դա չի նշանակում, որ նախածանցավոր կադապարները հայերենի զարգացման որոշակի փուլում բառակազմական ակտիվություն չեն ցուցաբերել¹⁰⁵:

Ակնհայտ է, որ գեղարվեստական խոսքում գերակշռություն ունեն ածականակերտ ածանցները: Դրանցով կազմված նորանոր բառերով գրողները թարմացնում ու ուժեղացնում են խոսքի արտահայտչականությունը, պատկերավորությունն այնպիսի միջոցներով, ինչպիսին մակդիրն է: Ինչ վերաբերում է գոյականակերտ ածանցներին, ապա պետք է նկատել, որ դրանցով հիմնականում ստեղծվում են գոյականներ, որոնց փոխարեն խոսքում պիտի գործածվեր բայը: Դիտարկենք ածանցավոր նորակազմությունների օրինակներ.

«Իմ քեռին, որ գերառաքինի էր, երբ լրջորեն հալից ընկավ, իրեն հարգել ստիպեց» («Ենքի աչքը», 152):

«Առաստաղի տակով էլեկտրական լարերի հաստ փնջեր էին ձգվում, պատերի տակով անցնում էին տարաչափ խողովակների անցքերը» («Հիվանդանոց», 58):

«Ենքի մենայա հայացքը սևեովել-մնացել էր թեյի բաժակին, կեսն էր խմել, մյուս կեսը ժամանակ առ ժամանակ գդալով խառնում էր, բայց վերստին մտքերի մեջ ընկնում...» («Ենքի աչքը», 99):

«Վարպետորեն էր նկարված նաև երկինքը՝ երկնագույնի մեղմանցում երանգներ, մի քանի նուրբ փետրավոր ամպեր, որոնց եզրերը վարդագույնով էր շոյում նկարի վրա բացակայող արեգակի մայրամուտային մեղմ լույսը» («Հիվանդանոց», 72):

Վերջին տասնամյակներում բառակազմության մեջ զգալի տարածում է գտել հետևյալ երևույթը. երկու միևնույն ածանցն ունեցող բառեր, որոնք միևնույն լրացյալն ունեն, միավորվում են գծիկով (կամ առանց գծիկի), և նրանցից առաջինը կորցնում է իր ածանցը, իսկ երկրորդի ածանցը տարածվում է երկուսի վրա: Այս հարցին առավել հանգամանորեն անդրադարձել է Է. Աղայանը: Նա կառուցվածքային այս տիպի վերլուծական բաղադրություններն անվանել է հատվածական բարդություններ, որոնք «ստացվում են նույնանուն կամ համանիշ ածանցներով կազմված ածականների համադասական կամ ստորադասական կապակցություններից՝ առաջին անդամի ածանցի կրճատումով և շաղկապի վերացումով, ինչպես՝

¹⁰⁵Գ. Ջահուկյան, *Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները*, Ե., ԳԱԱ հրատ., 1974, էջ 152:

ռազմական և քաղաքական կամ ռազմական-քաղաքական-ռազմաքաղաքական...»¹⁰⁶, ինչպես օրինակ՝ «Սևաթույր խոպոպներով առանձնանում էր ընդհանուր կոստյումափողկապային ոճից» («Ենոքի աչքը» 123): Այսպես՝ հերոսի ոչ դասական, ոչ կոստումային հագուկապը նկարագրելու համար Խանջյանը կազմել է կոստումափողկապային բառը:

Ինչպես Է. Աղայանն է նշում, ժամանակակից հայերենի բառակազմական օրինաչափությունները հնարավորություն են տալիս միևնույն բաղադրիչներով բառեր կազմել նաև բաղադրիչների փոխառվությամբ¹⁰⁷:

Ցեխակոլոլ, բարձունք և այլ բառերի համաբանությամբ գրողը կազմում է **թքակոլոլ, ցածրունք** բառերը, ինչպես օրինակ՝

«**Թքակոլոլ**, ցեխոտ, արնոտ՝ նա էլի անվրդով տարուբերում էր իր առնետային պոչը» («Ենոքի աչքը», 27):

«Սակայն ստոպ, մարգագետինն չնայես գեղեցիկ -տգեղ, չար -բարի, տխուր -ուրախ հասկացությունների **ցածրունքից**, կպարտվես, որովհետև մարգագետինը քո իմաստնություններից անդին է սփռված («Նամակներ ընթացից», 254):

Ժամանակակից հայերենում առկա **տնաշարք** բառի փոխարեն Գ. Խանջյանը գործածում է **տնաշար** բառը, ինչպես օրինակ՝

«Գերեզմանատան կարմրավուն պարիսպն ընդառաջ եկավ՝ փոխարինելով ձախակողմնյան տնաշարին» («Ենոքի աչքը», 220):

Իսկ **եռամատ** բառը, որ ժամանակակից հայերենում բնորոշվում է «երեք մատ ունեցող, երեքմատնանի» կամ «երեք մատների օգնությամբ կատարվող» իմաստներով¹⁰⁸, գործածվում է այլ՝ «երրորդ մատ» նշանակությամբ, ինչպես օրինակ՝

«**Վար պարզեց եռամատը՝ գոռալով. «Ա՛ռոր քեզ»** («Ենոքի աչքը», 15):

Նոր բառերի կազմում անհամեմատ փոքր թիվ են կազմում մակբայները, օրինակ՝ «**Լոռիում հին տուն է գնել, քանդել՝ տեղում նորը կառուցել, տիրավարի է գնում-գալիս է տարածքներում...**» («Ենոքի աչքը», 10): Փոխարենը մեծ թիվ են կազմում ածականական այն նորակազմությունները, որոնք հանդես են գալիս մակբայական կիրառությամբ, ինչպես օրինակ՝

¹⁰⁶ Է. Աղայան, *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Ե., 1984, ԵՊՀ հրատ., էջ 241:

¹⁰⁷ Է. Աղայան, *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, էջ 147-148:

¹⁰⁸ Է. Աղայան, *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, հ. 1, Ե., 1976, «Հայաստան» հրատ., էջ 329:

նակ՝ «Հեռավոր պատին **դոնաչափ** վարագուրված տարածք կար» («Հիվանդանոց», 56):

Հեղինակային նորակազմությունների համակարգում իրենց ոճական արժեքով և կիրառական հաճախականությամբ որոշակիորեն տարբերակվում են, այսպես կոչված, դիպվածական բառերը: Դրանք հեղինակային այն նորակազմություններն են, որոնք գործածվում են բանավոր - խոսակցական լեզվում, հրապարակախոսության մեջ, գեղարվեստական ոճում և հատկապես մամուլում, խոսքային տվյալ իրավիճակում նյութի թելադրանքով կամ հեղինակի ոճական որոշակի նպատակադրումով՝ խոսքն ավելի համոզիչ, պատկերավոր դարձնելու համար: Ըստ Թ. Ղարազյուլյանի՝ դիպվածային բառերը, «պատկանելով լեզվի կիրարկությանը, այսինքն՝ միայն խոսքին, հանդես են գալիս որպես խոսքի բառային միավորներ, բայց ոչ լեզվի և պայմանավորված են խոսքային տվյալ իրադրությամբ»¹⁰⁹: Ըստ որում, այս կարգի նորաբանությունները կարող են միայն մեկանգամյա գործածություն ունենալ խոսքային տվյալ միջավայրում, իսկ հետագայում ընդհանրապես դուրս մնալ բառապաշարի ոլորտից: Հենց այս առումով էլ սրանք պատեհային, դիպվածային (օկազիոնալ) կազմություններ են: Դիտարկենք օրինակներ.

«Էս կնճիռները հրլա, հրլա էս սմբած մաշկը, էս կախկախ միսը... ոնց որ իմը չըլնի, էս աչքիս ճպուռը, էս խալուզորտնուկը» («Ենոքի աչքը», 79):

«Մեղք են, տո, դիփ մեղք են, իմ արև, դաժե՛ Կակուռին, որ քուչի ամենակրախաբոր մարդն էր» («Ենոքի աչքը», 224):

«Ցածրահասակ, կախհետույք, ծուռ ոտքերով հոգնած կին է («Հիվանդանոց», 92):

«Պրոֆեսորը բարեկամաբար թփթփացրեց նրա ուսը, և Գրիգորը նորից տեսավ այդ տարօրինակ, քաղցրակծվածոր, կպշուն հայացքը» («Հիվանդանոց», 31):

«Միայն թե չհեռանաս, չլքես ինձ, այլապես կդատարկվես՝ նկուղում մոռացված թեփաջափի խամաճիկի պես» («Նամակներ ընթացից», 220):

«Այս տիպի բառերի ստեղծման առիթային, վայրկյանի մղումով կամ էքսպրոմտային բնույթը, պայմանավորված կոնկրետ համատեքստային իրադրության պահանջով, իր հետ ներմուծում է ինչ-որ չափով հնա-

¹⁰⁹ Թ. Ղարազյուլյան, Դիպվածային և պոտենցիալ բառերը ժամանակակից հայերենի բառաստեղծական համակարգում. – Լեզվի և ոճի հարցեր, N7, Երևան, 1983, էջ 202:

րովի, «թխածո» լինելու արտասովորության որակ, որից էլ բխում են նմանօրինակ բառերի ոճական արդյունավետությունն ու ընդգծված անհատական դրոշմը¹¹⁰: Խոսքային գործածությամբ երևան եկած նորակազմությունները՝ որպես ոճական երևույթ, չեն հատկանշվում լեզվական իրողության վերածվելու որոշակի անհրաժեշտությամբ:

Բառակազմական նորմայից կատարվող շեղումները կարող են դրսևորվել նաև արմատի բառացումով կամ կրճատ ձևով գործածությամբ: Օրինակ՝ վախենալ բառի փոխարեն Խանջյանի ստեղծագործություններում հանդիպում են վախել դիպվածային բառի կիրառությունները, օրինակ

«-Կիսիենք, չվախես, -պատասխանեց կրտսեր սպան. աչքերի սառը փայլը հուշում էր, որ կիսիի, այն էլ՝ մեծագույն հաճույքով» («Ենոքի աչքը», 13):

«-Չվախես, հայրդ կորչող չի, հերթական Նատաշի ծոցում է, իսկ երբ նա այնտեղ է՝ ամեն բան մոռանում է... Բայց չմեղադրենք, նա էլ այդ տեսակի մարդ է» («Ենոքի աչքը», 74-75):

Այսպիսով՝ Գուրգեն Խանջյանի կազմած նորաբանությունները հիմնականում կերտվել են մեր լեզվի կենսունակ կաղապարներին համապատասխան, հանդիպում են նաև բառակազմական նորմից շեղումներ, որոնք նպատակադիր բնույթ ունեն: Գրողին հետաքրքրողը որոշ դեպքերում թերևս ոչ այնքան ստեղծվող բառի ճշտությունն է, այլ համապատասխան հասկացությունը թարմ, ինքնատիպ կողմով դրսևորելը: Գ. Խանջյանի կերտած բառերը հիմնականում համահունչ են իր ստեղծագործությունների լեզվին, կարևոր դեր են կատարում նաև լեզվական միջավայրի ապահովման ու կերպարների խոսքի ոճավորման առումով:

Оганнясян Мери– Неологизмы в прозе Гургена Ханджяна. – Статья посвящена исследованию неологизмов Г. Ханджяна, которые представляют собой примечательную особенность его прозы. Придавая произведениям неповторимый колорит, они чрезвычайно важны для углубленного понимания его художественной манеры. Словообразовательные модели неологизмов Г. Ханджяна весьма самобытны. Самобытностью отмечены, в частности, его существительные новообразования, а также необычное употребление некоторых суффиксов. Стилистическую значимость неологизмов для творчества писателя, а также их роль в его искусстве невозможно переоценить.

¹¹⁰ Մ. Էլոյան, *Շամանակակից հայերենի բառային ոճաբանություն*, Ե., 1989, ԳԱԱ հրատ., էջ 198:

Hovhannisyan Meri– Neologisms in Gurgen Khanjyan’s works. – The article is devoted to the research of G. Khanjyan’s neologisms, which represent a remarkable peculiarity in his prose work. Giving his prose a unique colouring, they are quite important for profound understanding of his artistic manner. Word-forming models of G. Khanjyan’s neologisms and particularly important for the formation of new nouns: the usual use of some suffixes are also rather original. It is difficult to overestimate the stylistic significance of neologisms and their role in his art.

ԱՍՈԴԻԿ

Տպագրված է «ԱՍՈԴԻԿ» հրատարակչության տպարանում:

Ք. Երևան, Մայաք-Նովա 24, (գրասենյակ)

Ավան, Դավիթ Մալյան 45 (տպարան)

Հեռ. (374 10) 54 49 82, 62 38 63

Էլ. փոստ՝ info@asoghik.am

Տպաքանակը՝ 100